

Лекція 12. Релігійні чинники часів широкомасштабної російсько-української війни (2022–2025 рр.)

Перелік питань:

1. Автокефалія ПЦУ як духовно-політичний фундамент спротиву (2018–2022)
2. Релігія як інструмент війни та пропаганди: ідеологічні доктрини та церковні наративи
3. Релігійні спільноти як чинник національного спротиву та солідарності
4. Релігія як дипломатичний і гуманітарний ресурс у міжнародному вимірі
5. Політико-правові та соціологічні трансформації релігійного поля України під час війни

Література:

1. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. 2023. 27 січня. URL: <https://dess.gov.ua/vysnovok-relihiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/>
2. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мищик, І. Преловська. Харків : Фоліо, 2025. 256 с.
3. Лисенко О. «Православний фронт» гібридного протистояння. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2025. 256 с.
4. Міжнародна конференція «Церковна дипломатія і релігійний вимір російсько-української війни». Програма конференції. 2023. 29-30 червня. *Український Католицький Університет*. Офіційний сайт. URL: <https://ucu.edu.ua/events/mizhnarodna-konferentsiya-tserkovna-dyplomatiya-i-religijnyi-vymir-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny/>
5. Саган О. Сучасне православ'я в Україні: «розмосковлення» історії та перспективи розвитку. Тернопіль: Крила, 2024. 224 с.
6. Слово Митрополита Київського і всієї України Епіфанія з нагоди четвертої річниці Об'єднавчого Собору. *Труди Київської духовної академії*. 2022. Т. 22. С. 14–15. URL: <https://works.kpba.edu.ua/index.php/trudy/article/view/51/55>
7. Тарасенко С. В. Українське капеланство в контексті державно-релігійних процесів: історичний та сучасний вимір. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. № 2. Т. 36(75). С. 131–138. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/2_2025/21.pdf
8. Токман В. Українська автокефалія в національному та глобальному контекстах. *Стратегічна панорама*. 2023. № 1. С. 47–58. URL: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2023.05>
9. Труш Т. В. Християнська геополітика: Його Всесвятість Вселенський Патріарх Варфоломій I та українська автокефалія. *Софія. Бюлетень гуманних і релігійних студій*, 2022. № 19(1). С. 67–70. URL: <https://doi.org/10.17721/sophia.2022.19.15>
10. Українське суспільство, держава і церква під час війни. церковно-релігійна ситуація в Україні-2024 (Інформаційні матеріали). Київ: Razumkov centre, 2024. 116 с. URL: <https://surl.lu/gzrokk>
11. Casanova José. The Three Kyivan Churches of Ukraine and the Three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. Vol. 9. No. 1. P. 209–234. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus714>
12. Negron Zacarias. To Whom Much is Given: The Russian Orthodox Church's Role in the Russo-Ukrainian War. *Journal of Church and State*. 2025; Vol. 67. No 1 : csae046. DOI: <https://doi.org/10.1093/jcs/csae046>
13. Kałużny Tadeusz. De Facto or De Iure? Ukrainian Autocephaly as a Contentious Issue in Orthodoxy. *Collectanea Theologica*. 2023. 93(3). P. 175–200. DOI: <https://doi.org/10.21697/ct.2023.93.3.07>

Вступ

Широкомасштабна війна Росії проти України стала не лише військовим і політичним конфліктом, а й **релігійно-цивілізаційним зіткненням**, у якому:

- релігія використовується як інструмент пропаганди та легітимації агресії,
- українські релігійні спільноти стали чинником національного спротиву,
- церкви відіграють роль у міжнародній дипломатії,
- релігійне поле України зазнає глибоких трансформацій.

Ключовою передумовою цих процесів стало **отримання автокефалії Православною Церквою України (2018–2019)**.

1. Автокефалія Православної Церкви України як духовно-політичний фундамент спротиву (2018–2022)

1.1. Історичні, канонічні та політичні передумови автокефалії

Питання автокефалії українського православ'я має глибоке історичне коріння.

Його витoki сягають:

- **традиції Київської митрополії**, яка до 1686 р. перебувала у юрисдикції Константинополя;
- **неканонічного характеру передачі Київської митрополії Московському патріархату** у 1686 р., що неодноразово оскаржувалося;
- **автокефальних рухів ХХ ст.** – УАПЦ 1921–1930-х рр., УАПЦ у діаспорі, УПЦ КП;
- **пострадянської трансформації**, коли українське суспільство прагнуло релігійної незалежності від Москви;
- **політичної необхідності**, зумовленої російською агресією з 2014 р. та використанням РПЦ як інструменту впливу.

У 2010-х рр. питання автокефалії стало не лише церковним, а й **національним**, пов'язаним із:

- утвердженням державності,
- духовною деколонізацією,
- подоланням імперської спадщини,
- формуванням власної релігійної суб'єктності.

1.2. Рішення Вселенського Патріархату 2018 р. та скасування акту 1686 р.

У 2018 р. Вселенський Патріархат ухвалив низку історичних рішень:

- **скасував лист 1686 р.**, який дозволяв Московському патріархату висвячувати Київського митрополита;
- **відновив канонічність української ієрархії**, зокрема УПЦ КП та УАПЦ;
- **підтвердив право України на власну автокефальну церкву**;
- оголосив про скликання Об'єднавчого собору.

Ці рішення повернули Україну в канонічний простір Константинополя та усунули історичну несправедливість, яка тривала понад три століття.

1.3. Об'єднавчий собор 15 грудня 2018 р. та формування Православної Церкви України

15 грудня 2018 р. у Софії Київській відбувся **Об'єднавчий собор**, який:

- об'єднав частину єпископату УПЦ КП, УАПЦ та окремих архієреїв УПЦ МП;
- створив **Православну Церкву України**;
- ухвалив статут, узгоджений із Вселенським Патріархатом;
- обрав митрополита Епіфанія предстоятелем ПЦУ.

Собор став кульмінацією багаторічних зусиль українського суспільства, духовенства та держави.

1.4. Томос про автокефалію (6 січня 2019 р.): зміст, значення, міжнародне визнання

6 січня 2019 р. у Стамбулі Вселенський Патріарх Варфоломій урочисто вручив Томос про автокефалію.

Зміст Томосу:

- ПЦУ визнається **автокефальною**;
- ПЦУ входить до диптиху православних церков;
- ПЦУ має повну внутрішню самостійність;
- Київська митрополія повертається у лоно Константинополя як материнської церкви.

Значення Томосу:

- духовна незалежність від Москви;
- завершення тривалого періоду церковної роздробленості;
- формування власної православної ідентичності;
- посилення міжнародного авторитету України.

Міжнародне визнання:

ПЦУ визнали:

- Вселенський Патріархат,
- Елладська православна церква,
- Кіпрська православна церква,
- Александрійський патріархат.

Це закріпило ПЦУ як повноправного суб'єкта світового православ'я.

1.5. ПЦУ у 2019–2022 рр.: інституційне становлення, суспільна роль, духовна деколонізація

У перші роки після автокефалії ПЦУ:

- формувала єпархіальну структуру;
- відкривала духовні навчальні заклади;
- розвивала капеланську службу;
- підтримувала українську мову та культуру;
- брала участь у суспільних ініціативах;
- сприяла переходам парафій із УПЦ МП.

ПЦУ стала **центром духовної деколонізації**, пропонуючи:

- альтернативу «руському міру»,
- українську модель православ'я,
- відкритість до міжконфесійного діалогу,
- європейську орієнтацію.

1.6. Автокефалія як чинник релігійної мобілізації та національної стійкості напередодні широкомасштабної війни

До 2022 р. автокефалія стала:

- моральним фундаментом національної єдності,
- символом духовної незалежності,
- інституційною опорою для суспільства,
- бар'єром проти російського впливу,
- джерелом релігійної мобілізації.

ПЦУ:

- підтримувала армію,
- розвивала капеланство,
- формувала патріотичні наративи,
- зміцнювала громадянську ідентичність.

Саме тому у 2022 р. українське суспільство увійшло у війну з уже сформованою **релігійною інфраструктурою спротиву**, яка стала одним із чинників стійкості держави.

2. Релігія як інструмент війни та пропаганди

2.1. Роль РПЦ у легітимації агресії

Російська православна церква стала **ідеологічним партнером Кремля**.

Патріарх Кирил:

- публічно підтримав вторгнення,
- назвав війну «метафізичною боротьбою»,
- благословляв російських військових,
- виправдовував агресію «захистом православ'я».

2.2. Концепт «русского міра»

Це релігійно-політична доктрина, що поєднує:

- імперські амбіції,
- православну риторику,
- ідею «єдиного народу»,
- заперечення української ідентичності.

«Русский мир» став **ідеологічною основою вторгнення**.

2.3. Антиукраїнська діяльність УПЦ МП

УПЦ МП звинувачували у:

- співпраці з окупантами,
- поширенні проросійських наративів,
- підривній діяльності,
- підтримці російських військ на окупованих територіях.

СБУ відкривала кримінальні провадження проти окремих священників.

3. Релігійні спільноти як чинник національного спротиву та солідарності

3.1. ПЦУ як духовна альтернатива РПЦ

ПЦУ стала:

- символом релігійної незалежності,
- моральним авторитетом,
- духовною опорою армії та суспільства.

ПЦУ активно підтримувала:

- Збройні Сили України,
- волонтерські ініціативи,
- переселенців,
- міжнародну адвокацію.

3.2. Капеланський рух

Священники різних конфесій:

- служать у ЗСУ,
- працюють у шпиталях,
- супроводжують бригади на передовій,
- проводять психологічну та духовну підтримку.

Капеланство стало **частиною національної безпеки**.

3.3. Міжконфесійна солідарність

Під час війни:

- ПЦУ, УГКЦ, протестанти, юдеї, мусульмани проводили спільні молитви,
- створювали гуманітарні штаби,
- допомагали переселенцям,
- організовували евакуацію та прихисток.

Це безпрецедентний рівень релігійної єдності.

4. Релігія як дипломатичний і гуманітарний ресурс

4.1. Міжнародна релігійна дипломатія

Українські церкви:

- зверталися до Папи Римського, Вселенського Патріарха, рабинів, імамів, протестантських лідерів,
- брали участь у міжнародних форумах,
- формували глобальну підтримку України.

4.2. Гуманітарні проєкти церков

Церкви організували:

- допомогу армії,
- підтримку лікарень,
- забезпечення біженців,
- освітні та соціальні програми.

4.3. Вплив релігійних лідерів на міжнародні рішення

Приклад:

- місія українських протестантських церков до Сенату США,
- адвокація військової допомоги,
- участь у формуванні міжнародної коаліції підтримки України.

Релігія стала інструментом зовнішньої політики.

5. Політико-правові та соціологічні трансформації релігійного поля України під час війни

5.1. Законодавчі ініціативи щодо УПЦ МП

У 2022–2025 рр.:

- обговорювалися закони про обмеження діяльності структур, пов'язаних із державою-агресором,
- проводилися перевірки монастирів і єпархій,
- частина громад УПЦ МП переходила до ПЦУ.

5.2. Зміни в реєстрації релігійних організацій

- спрощено процедури переходу парафій,
- посилено контроль за фінансуванням,
- введено вимоги щодо прозорості діяльності.

5.3. Соціологія релігійності під час війни

Тенденції:

- різке зростання довіри до ПЦУ,
- падіння довіри до УПЦ МП,
- зростання ролі релігії у формуванні громадянської позиції,
- популярність онлайн-служб,
- активність волонтерських релігійних ініціатив.

5.4. Нові форми духовності

- онлайн-молитви,
- цифрові спільноти,
- волонтерська духовність,
- релігійні ініціативи молоді.

Висновки

Релігійні чинники війни 2022–2025 рр. показали:

- релігія стала **полем боротьби ідентичностей**,
- ПЦУ – духовною опорою нації,
- РПЦ – інструментом агресії,
- релігійні спільноти – важливим елементом гуманітарної та дипломатичної підтримки,
- війна радикально змінила релігійний ландшафт України,
- релігія стала частиною національної безпеки та стійкості.